

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI TERMINLARINING INGLIZ TILIDAN
O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILINISHIDA YUZAGA KELADIGAN
MUAMMOLAR

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti,
Ijtimoiy fanlar fakulteti, Filologiya kafedrasida stajyor o'qituvchi*

Ernazarova Gulnoza Turayevna

gulnozaernazarova91@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada axborot texnologiyalari terminlarini ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar tipologiyasi ishlab chiqilgan. 320 birlikdan iborat kartoteka asosida tarjima usullarining miqdoriy taqsimoti aniqlandi: kalkalash — 46,6%, transkripsiya — 23,4%, izohli tarjima — 13,8%, semantik o‘zlashtirish — 7,5%, gibrid hosila va o‘zgarmagan holda o‘zlashtirish — 4,4% dan. Muammolarning yetti tipi ajratildi: referensial nomuvofiqlik, ekvivalent yo‘qligi, ko‘p ma’nolilik, «soxta do‘stlar», qisqartmalar, grammatik siljishlar va me’yoriy omil. Har bir tip uchun amaliy misollar va yechim tamoyillari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tarjima muammolari, termin tarjimasi, ekvivalent, kalkalash, transkripsiya, izohli tarjima, qisqartma, terminografik me’yor.

PROBLEMS ARISING IN THE TRANSLATION OF INFORMATION
TECHNOLOGY TERMS FROM ENGLISH INTO UZBEK

*University of Information Technologies and Management, Faculty of Social Sciences,
Department of Philology, Trainee Lecturer*

Ernazarova Gulnoza Turayevna

gulnozaernazarova91@gmail.com

Abstract: The article develops a typology of problems arising in the translation of information technology terms from English into Uzbek. On the basis of a 320-unit card index the quantitative distribution of translation techniques is established: calquing 46.6%, transcription 23.4%, descriptive translation 13.8%, semantic borrowing 7.5%, hybrid derivation and direct borrowing 4.4% each. Seven types of problems are distinguished: referential mismatch, zero equivalence, polysemy, false friends, abbreviations, grammatical shifts and the normative factor. Practical examples and solution principles are provided for each type.

Keywords: translation problems, term translation, equivalent, calque, transcription, descriptive translation, abbreviation, terminographic norm.

I. KIRISH

Termin tarjimasi oddiy matn tarjimasidan tubdan farq qiladi. Badiiy matnda tarjimon muallif niyatini yetkazish uchun erkinlikka ega bo‘lsa, termin tarjimasida u qat’iy referensial

aniqlikka bog‘lanadi: noto‘g‘ri tanlangan muqobil nafaqat matnni tushunarsiz qiladi, balki texnik hujjat, o‘quv qo‘llanmasi yoki dastur interfeysida real xatolarga olib kelishi mumkin. Axborot texnologiyalari sohasida bu xavf yana-da yuqori, chunki terminlar bir vaqtning o‘zida ham professional, ham ommaviy kommunikatsiyada ishlatiladi.

Muammoning ikkinchi tomoni — til siyosati. O‘zbek tilida axborot texnologiyalari terminologiyasi ikki manba hisobidan shakllandi: sovet davrida rus tili orqali o‘zlashtirilgan qatlam va mustaqillik davrida ingliz tilidan bevosita kirgan qatlam. Natijada bir tushunchaning bir necha muqobili paydo bo‘ldi va tarjimon har safar tanlov qilishga majbur bo‘ladi. «Papka» va «jild», «dasturiy ta‘minot» va «programma ta‘minoti», «fayl» va «hujjat» — bu juftliklarning har biri tarjima amaliyotida real muammo tug‘diradi.

Uchinchi omil — terminning tez yangilanishi. Yangi texnologiya paydo bo‘lganda uning nomi dastlab ingliz tilida qaror topadi, o‘zbek tilida esa muqobil hali shakllanmagan bo‘ladi. Bu davrda tarjimon yo izohli tarjima yo‘lini tanlaydi, yo transliteratsiyaga murojaat qiladi, yo vaqtincha inglizcha shaklni qoldiradi. Har uch yo‘l ham o‘z oqibatlariga ega va ularni ilmiy asosda baholash zarur.

Tadqiqotning obyekti ingliz tilidagi axborot texnologiyalari terminlari va ularning o‘zbekcha muqobillari, predmeti esa tarjima jarayonida yuzaga keladigan tipik qiyinchiliklardir. Maqsad — muammolarning tipologiyasini tuzish va ularni yechish tamoyillarini asoslash. Vazifalar: (1) tarjima usullarining miqdoriy taqsimotini aniqlash; (2) muammo tiplarini ajratish; (3) har bir tip uchun amaliy misollar tahlil qilish; (4) yechim tamoyillarini shakllantirish.

II. MATERIALLAR VA METODLAR

Tahlil 320 birlikdan iborat kartoteka asosida olib borildi. Har bir birlik uchun inglizcha terma, o‘zbekcha muqobil, tarjima usuli va o‘zbekcha shakl tipi kodlashtirildi. Tarjima usullari olti guruhga ajratildi: strukturaviy kalkalash, transkripsiya yoki transliteratsiya, izohli (deskriptiv) tarjima, semantik o‘zlashtirish, gibrid hosila va o‘zgarmagan holda o‘zlashtirish.

Metodlar sifatida komponent tahlili (termin ma‘nosining tarkibini aniqlash), qiyosiy-semantik tahlil (ingliz va o‘zbek terminlarining denotativ hajmini solishtirish), kontekstual tahlil (terminning tipik qo‘llanish muhitini aniqlash) va tarjima transformatsiyalari tahlili qo‘llandi. Miqdoriy ko‘rsatkichlar kartoteka bo‘yicha hisoblandi; ular uslubiy tendensiyalarni emas, balki tanlangan materialdagi nisbatlarni aks ettiradi.

Tahlil ikki yo‘nalishda olib borildi: birinchi yo‘nalishda mavjud muqobillarning shakllanish usuli aniqlandi, ikkinchi yo‘nalishda ularning referensial to‘g‘riligi va me‘yoriga muvofiqligi baholandi. Baholash mezonlari: denotativ aniqlik, ixchamlik, yasaliş salohiyati, xalqaro taniluvchanlik va tizimlilik.

III. NATIJALAR

Tarjima usullarining taqsimoti kutilganidan farq qildi: kalkalash umumiy hajmning deyarli yarmini (149 birlik, 46,6%) tashkil etadi, transkripsiya esa ikkinchi o‘rinda turadi (75 birlik, 23,4%). Izohli tarjima 44 birlikni (13,8%), semantik o‘zlashtirish 24 birlikni (7,5%) qamraydi. Gibrid hosila va o‘zgarmagan holda o‘zlashtirish har biri 14 birlikdan (4,4%) iborat. Demak, o‘zbek tili termin yasashda asosan o‘z ichki resurslaridan foydalanadi: o‘z

tilining vositalari bilan yasalgan muqobillar 67,8 foizni, o‘zlashma komponentli birliklar 32,2 foizni tashkil etadi.

Shu bilan birga izohli tarjimaning salmoqli ulushi (13,8%) muammoning bilvosita ko‘rsatkichidir: har yettinchi termin uchun bir so‘zli yoki ikki so‘zli muqobil topilmagan, natijada tavsifiy, ko‘pincha uch-to‘rt so‘zdan iborat qolip qo‘llangan. Masalan, «backup» — «zaxira nusxa», «bandwidth» — «o‘tkazish qobiliyati», «firewall» — «xavfsizlik devori». Bunday muqobillar aniq bo‘lsa-da, matnda nomuvofiq qo‘llanilganda termin chegarasi yo‘qoladi.

Muammolarning yetti tipi aniqlandi. Birinchi tip — referensial nomuvofiqlik: inglizcha termin bildirgan tushuncha doirasi o‘zbekcha muqobil doirasiga to‘liq mos kelmaydi. «Application» termini o‘zbek tilida ham «ilova», ham «dastur» deb beriladi, biroq «ilova» torroq ma‘noni — odatda foydalanuvchi dasturini — bildiradi, tizim dasturlari esa bu qamrovga kirmaydi. Ikkinchi tip — ekvivalent yo‘qligi: «streaming», «sandbox», «tooltip», «failover» kabi terminlarning bir so‘zli muqobili yo‘q. Uchinchi tip — ko‘p ma‘nolilik: «field», «table», «key», «port», «bus» kabi birliklar umumiy tilda bir ma‘noni, IT-terminologiyada boshqasini bildiradi va kontekstda aniqlashtirishni talab qiladi.

To‘rtinchi tip — «soxta do‘stlar»: tashqi o‘xshashlik asosida noto‘g‘ri muqobil tanlash. «Data» so‘zini rus tilidagi «датчик» (datchik) bilan chalkashtirish natijasida «ma‘lumotlar» o‘rniga «datchik» qo‘llangan holatlar uchraydi; «protocol» so‘zi esa diplomatik ma‘nosi bilan aralashib ketishi mumkin. Beshinchi tip — qisqartmalar: «API», «GUI», «IoT», «SLA» kabi birliklar o‘zbek tilida ko‘pincha o‘zgartirilmasdan qoladi, bu esa matnning ommaviy o‘quvchi uchun tushunarsizligini oshiradi. Oltinchi tip — grammatik siljishlar: ingliz tilida artikl va ko‘plik ko‘rsatkichlarining yo‘qligi o‘zbek tilida aniqlik va sonda noaniqlik tug‘diradi; «download» va «upload» juftligi o‘zbek tilida «yuklab olish» va «yuklash» shaklida farqlanadi, bu esa fe‘l prefikslarining grammatik ahamiyatini ko‘rsatadi.

Yettinchi tip — me‘yoriy omil: rasmiy glossariyda qayd etilgan shakl bilan amaliyotda qo‘llanadigan shakl o‘rtasidagi tafovut. Bunday holatda tarjimon ikki me‘yor o‘rtasida tanlov qilishga majbur bo‘ladi. Quyidagi jadvalda tipik misollar keltirilgan (6-jadval).

6-jadval. Tarjima muammolarining tipik misollari

Terma	Muqobil A	Muqobil B	Muammo tipi	Tavsiya
application	ilova	dastur	referensial	kontekstga qarab
streaming	oqimli uzatish	striming	ekvivalent yo‘qligi	kalka + izoh
field	maydon	soha	ko‘p ma‘nolilik	kontekstli
protocol	protokol	bayonnoma	soxta do‘st	soha belgisi bilan
API	API	amaliy programma interfeysi	qisqartma	ochilish + API
backup	zaxira nusxa	bekap	me‘yoriy	rasmiy shakl

Jadvaldagi har bir qator shuni ko‘rsatadiki, muammo ko‘pincha terminning o‘zida emas, balki uni qo‘llash muhitida yuzaga keladi. Bir xil terma texnik hujjatda bir usulda, o‘quv

qo‘llanmasida boshqa usulda berilishi mumkin. Demak, tarjima strategiyasi matn tipiga bog‘liq bo‘lishi kerak.

IV. MUHOKAMA

Olingan natijalar tarjima usullarining ierarxik tuzilishini ko‘rsatadi. Kalkalash yetakchi usul bo‘lishining sababi ikki xil: bir tomondan, o‘zbek tilining izofa qolipi birikmali terminlarni oson qabul qiladi, ikkinchi tomondan, kalka terminning motivatsiyasini saqlab qoladi, ya’ni o‘quvchi uchun tushunarli bo‘ladi. Biroq kalkalashning ham chegarasi bor: u faqat komponentlar ma’nosi shaffof bo‘lganda samarali. «Firewall» kabi metaforik asosli terminlarda kalka ishlamaydi, chunki «olov devori» o‘zbek tilida texnik tushunchani uyg‘otmaydi.

Transkripsiyaning yuqori ulushi (23,4%) tabiiy hodisa sifatida baholanishi mumkin: xalqaro terminlar bir xil shaklda qo‘llanganda mutaxassislar o‘rtasidagi kommunikatsiya osonlashadi. Shu bilan birga transkripsiya terminning motivatsiyasini yo‘qotadi va o‘quv adabiyotida qo‘shimcha izohni talab qiladi. Shuning uchun transkripsiyani faqat uch holatda qo‘llash maqsadga muvofiq: termin xalqaro standartda qat’iy belgilangan bo‘lsa, bir so‘zli muqobil topilmasa yoki kalka noto‘g‘ri assotsiatsiya tug‘dirsa.

Izohli tarjima masalasida ikki xil yondashuv mavjud. Birinchi yondashuv uni vaqtinchalik chora deb qaraydi va iloji boricha undan qochishni taklif etadi. Ikkinchi yondashuv uni to‘laqonli usul sifatida tan oladi, chunki ko‘p komponentli izoh terminning mazmunini aniq yetkazadi. Bizningcha, izohli tarjima o‘quv va ilmiy matnlarda o‘rinli, lekin interfeys va texnik hujjatlarda samarasiz: «qalqib chiquvchi maslahat» kabi qolip tugma yorlig‘iga sig‘maydi.

«Soxta do‘stlar» muammosi terminologik ta’limning alohida masalasidir. Bunday xatolar ko‘pincha ikki til o‘rtasidagi vositachi bo‘g‘in — rus tili ta’sirida yuzaga keladi. Shuning uchun tarjimon uchun ikki tilli lug‘at yetarli emas; terminning denotativ hajmini ko‘rsatuvchi izohli lug‘at va soha standarti zarur. Bu esa terminografik ishning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, baholash asosan yozma manbalar bilan chegaralangan; real tarjima amaliyotidagi xatolar korpusi alohida o‘rganilmagan. Bundan tashqari, muqobillarning chastotasi bo‘yicha aniq ma’lumot yo‘qligi sababli «me’yoriy omil» tipi faqat sifat jihatidan tavsiflandi.

V. XULOSA

1. O‘zbek tilida termin yasashda o‘z resurslariga tayanish tendensiyasi ustun: kalkalash (46,6%) va semantik o‘zlashtirish (7,5%) birgalikda yarmidan ko‘pni tashkil etadi, o‘zlashma komponentli birliklar esa 32,2 foizni qamraydi.

2. Tarjima muammolarining yetti tipi ajratildi: referensial nomuvofiqlik, ekvivalent yo‘qligi, ko‘p ma’nolilik, «soxta do‘stlar», qisqartmalar, grammatik siljishlar va me’yoriy omil.

3. Muammoning aksariyati terminning o‘zida emas, balki qo‘llanish muhitida yuzaga keladi, shu sababli strategiya matn tipiga qarab tanlanishi kerak.

4. Izohli tarjimaning yuqori ulushi lug‘at va standart ishlanmalarining yetishmasligini ko‘rsatadi; sohaga oid izohli terminografik lug‘at yaratish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda.

1. Vyuster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. — Wien; New York: Springer, 1979.
2. Lotte D.S. Основы построения научно-технической терминологии. — Москва: Izdatelstvo AN SSSR, 1961.
3. Superanskaya A.V., Podolskaya N.V., Vasilyeva N.V. Obshaya terminologiya: voprosy teorii. — Moskva: Nauka, 1989.
4. Leychik V.M. Terminovedenie: predmet, metody, struktura. — Moskva: KomKniga, 2006.
5. Grinev-Grinevich S.V. Terminovedenie. — Moskva: Akademiya, 2008.
6. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. — Amsterdam: John Benjamins, 1999.
7. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. — Amsterdam: John Benjamins, 1990.
8. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). — Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
9. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2007. — 167 b.
10. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. — Toshkent, 2019.
11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jild. A. Madvaliyev tahriri ostida. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
12. Begmatov E., Madvaliyev A. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
13. ISO/IEC 2382:2015. Information technology — Vocabulary.
14. IEEE Std 610.12-1990. Standard Glossary of Software Engineering Terminology.